

Δέν εἶναι εὐκόλο νά μιλοῦσε κανείς γιά λειτουργικό ἦθος, χωρίς νά ἀναφερθεῖ στόν Παπαδιαμῶντη. Οἱ ἀγρυπνοί, οἱ θεῖες Λειτουργοί καί γενικότερα ἡ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας προσδιορίζαν ὀλοκληρή τή ζωή του. Μαζί μέ τούς ἥρωες τῶν διηγημάτων του «ἠσθονετο ἀνεκφραστον χαράν καί γλοῦκαν εἰς τὰ σωθικά του», ὅταν βρισκόταν στό σκηνόματά τοῦ Κυροῦ τῶν δυνάμεων. Ὁ ἴδιος σέ αὐτοβιογραφικό του διήγημα καταθέτει μαρτυρία τῆς δικῆς του τακτικῆς συμμετοχῆς στίς ἀγρυπνοί τοῦ ἁγίου Ἐλισσαίου, ὅταν βρισκόταν στήν Ἀθήνα. Αναπολεῖ: «Καί ὅταν ἐνῶστε ἐπιστρέψα τήν αὐγήν εἰς τήν οἰκίαν, ὅπου ἐξημῶρωνε ἑορτή καί εἶχα ἀγρυπνοῦσαι τήν νύκτα ἐν θρησκευτικῇ συνῶξει εἰς τόν Ἅγιον Ἐλισσαῖον». Ἐκεῖ δέν βρισκόταν ὡς ἀπλός ἐκκλησιαζόμενος, ἀλλά ὡς ψάλτης τοῦ δεξιοῦ ἀναλόγου.

Κείμενα ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκεῆνης, πού ἀποτελοῦν ἀτρύταχτες μαρτυρίες γιά τόν ψάλτη καί τυπικῶρη Παπαδιαμῶντη. Τό πρῶτο ἀνοῖ στή γραφίδα ἐνός μᾶλλον οὐδέτερου καί ὄχι ἰδιαίτερα θρησκευομένου ἀνθρώπου -πού ἴσως καί ὁ ἴδιος νά μήν κατὰλαβε τί μᾶς χόρισε- τοῦ Γερσίου Βόκου καί ἐπιγράφεται «Ἀγρυπνοί εἰς τόν Ἅγιον Ἐλισσαῖον». Ἐκεῖ μεταξύ τῶν ἄλλων γρόφονται καί τὰ ἐξῆς: «Ἦσαν δέ οἱ ψάλται, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμῶντης καί ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτοῦδης, οἱ ἀπό Σκιθοῦ δόδυμοί διηγηματογρόφοι καί τρυφερότατοι συγγραφεῖς, οἱ ἀληθεῖς καί εὐσεβόστατοι οὔτοι Χριστιανοί. Ὁ πρῶτος, ὁ καί ἐν τῇ «Ἀκροπόλει» συνδελφός, εἶχε μεταρσιωθῆ ἐν τῇ ἐκπληροῦσει τῶν ἱερῶν τοῦτων καθηκόντων. Αἶγλη ἀπολοῦτου εὐτυχῶς ἐφοῖτιζε τήν δασοτριχα μορφήν του μέ τήν σγουράν μαῶρην γενειῶδα καί τήν ὀμοχρωμόν πλουσῶαν κόμην. Ἦτο ἀγνόριστος καί ἡ μορφή ἐκεῆνη ἡ τόσο σκυθρωπή κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἐργασῶας ἐδῶ εἰς τό γραφεῖον, ἐφαιδρῶνετο ὑπερῶνω τοῦ ἱεροψαλτικοῦ ἀναλόγου. Ἐψάλλε δέ ὁ συγγραφεὺς τῆς «Νοσταλοῦ» μετά ζῶσεως καί πῶθους ἀληθινοῦ, ἐντέων τήν φωνόν, τηρῶν τόν χρόνον διά βιαῶας καταφορᾶς τῆς χειρός του ἐπὶ τοῦ ἐρεσματος τοῦ στασιδῶου, ἀλλά τηρῶν συγχρόνως καί τήν τῶξιν τοῦ ναοῦ» [1].

Τό δεῦτερο κείμενο ἀνοῖ στόν Κ. Α. Ψόχο, γνωστό ἱεροψάλτη, καθηγητῆ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς καί συγγραφέα μουσικῶν βιβλῶν. Ἔχει τίτλο «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμῶντης» καί κινεῖται στόν ἴδιο ἄξονα μέ τό πρῶτο: «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμῶντης δέν εἶναι μόνο ἀριστοτέχνης ἐν τῶ γρόφειν, [...] ἐπὶ πᾶσιν ὀμως εἶναι τέλειος Χριστιανός, ἀκόμη δέ καί καλός ἱεροψάλτης. Εἶναι πολλὰ ἔτη τῶρα, ἀφ' ὅτου ὁ θαυμῶσιος αὐτός ἄνθρωπος ψάλλει τακτικά ἐν ταπεινῶ ἰδιωτικῶ ναῦδρῶ, τιμῶμῶν ἐπ' ὄνοματι τοῦ Προφῶτου Ἐλισσαίου εἰς τόν περῶβολον οἰκῶς τινός παρὰ τόν Παλαιόν στρατῶνα. Τό ναῖδριον αὐτό, δέν ἀφῶνει μεγῶλην ἑορτόν, χωρίς νά τελοῦται ἀγρυπνοῦσιν μῶχρι πρῶϊας κατὰ τὰς διατῶξεις τὰς τυπικάς τοῦ ἁγίου

Ὅρους. Εἰς τὰς ἀγρυπνῶας αὐτὰς συρροῦσιν ὠρισμῶνα σχεδὸν πρῶσωπα, διανυκτερεῶντα καὶ προσευχόμενα ἐν ἀνυποκρῶτῳ κατανοῶσι καὶ ὑπὸ τοὺς ἤχους τῆς καλλιτέρας ἴσως μουσικῆς, ἣτις ἀπαιτεῖται εἰς τοιαύτας παννυχῶδας πρὸς δοξολογῶν τοῦ Ὑψίστου. Ὁ Παπαδιαμῶντης εὐρῶσκειται πῶντοτε εἰς τὴν θῆσιν του. Ἀπῶναντί του εἰς τὰ ἀριστερὰ ψῶλλει τακτικῶτατα ἐπόσης ὁ Ἀλῆξανδρος Μωραϊτῶδης [...]. Εἶναι οἱ δὲ Διῶσκουροι τῆς νεωτέρας λογοτεχνῶας, ἀλλὰ καὶ πιστοὶ ἐξ ἴσου εἰς τὰς ἀγρυπνῶας τοῦ Προφῶτου Ἐλισσαῶου. Σημειῶτων ὅτι ἀμφοτέρωθεν δὲν ψῶλλουσιν πρὸς ἐπόδειξιν, ἀλλὰ ψῶλλουσιν ἐκ συνειδῶσεως διὰ νὰ προσευχηθῶσι καὶ νὰ ἐπικοινωνῶσιν πρὸς τὸ θεῖον, μὲ πόστιν ἀληθῆ, ἢ ὅποῶα κατῶστη ἐγγενῆς τοῦ πνευμάτος των. Ὁ Παπαδιαμῶντης, διὰ νὰ περιορισθῶ τῶρα εἰς αὐτῶν, γνωρῶζει ἀπὸ στῶθους ὅλα τὰ κεῶμενα, ὅπως καὶ τὴν μουσικὴν ὄλων τῶν κανῶνων, εἰς τοὺς ὅποῶους πρὸ πῶντων εἶναι ἀμῶμητος. Εἶναι εἰδῶμων τῶν τυπικῶν διατῶξεων τῶν ἀγρυπνιῶν καὶ ὄλων ἐν γῶνι τῶν ἱερῶν ἀκουλουθιῶν, ψῶλλει δὲ μὲ ὄλωσ ἀτομικόν του ἰδῶωμα τοὺς πολυελῶους τῶν ἀγρυπνιῶν πόσης ἐορτῆς Δεσποτικῆς, Θεομητορικῆς καὶ τῶν Ἀγῶων» [2]. Ὅσον ἀφορᾶ τὸ «ὄλωσ ἀτομικόν του ἰδῶωμα», δὲν εἶναι τῶποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ ἀγιορεῶτικο ἰδῶωμα, πῶν ἦταν γνωστῶτατο καὶ ἐν χρῶσει στὴν κολλυβαδικὴ Σκιῶθο, ἄγνωστο ὅμως ἀκῶμη καὶ στοὺς περῶφημους ψῶλτες καὶ καθηγητῆς τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς τῆς Ἀθῶνας.

Ἡ τῶτη μαρτυρῶα, πῶν ἀποτελεῖ νοσταλγικὴ ἀναπόληση καὶ πραγματικὴ κατῶθεση ψυχῆς, ἀνῶκει στὸ νεαρὸ τῶτε Κωνσταντῖνο Ζερβῶκο, μετῶπειτα σεβαστὸ γῶροντα καὶ ξακουστὸ πνευματικῶ, τὸν πατῶρα Φιλῶθεο, καθηγῶμενο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Λογγοβῶρδας τῆς Πῶρου. Ὑπῶρχει κατατεθειμῶνη στὴν Κιβῶτῶ τοῦ Φῶτη Κῶντογλου. Ἀνῶμεσα στὰ ἄλλα ὁ μακαριστῶς π. Φιλῶθεος γῶρφει: «Μῶχρι σῶμερον πῶν ἔχουν παρῶλθη 45 ἔτη, ὅσῶκις ἀναπολῶσω εἰς τὴν μῶμην μου τὸν Παπαδιαμῶντη καὶ τὸν Μωραϊτῶδην καὶ τὰς κατανυκτικὰς ἐκεῶνας ἀγρυπνῶας καὶ ἱερὰς μυσταγωγῶας, τὰς ὅποῶας ἐτῶλουν οἱ ἀεῶμνηστοὶ π. Ἀντῶνιος καὶ ὁ ἀπλοῦς καὶ ἀκῶραιος καὶ ταπεινὸς τῆ καρδῶα παπα- Νικῶλαος ὁ Πλανᾶς, μοὶ φαῶνεται ὡσᾶν νὰ ἀκοῶω τὴν ἱερᾶν ἐκεῶνην ὑμνωδῶαν, ἢ ὅποῶα ὡμῶαζε ὡσᾶν ὑμνωδῶα ἀγγελικὴ καὶ προσευχῆ κατανυκτικῶ. Δὲν θᾶ λησιμῶσω τὴν εὐλῶβειαν καὶ προσοχῆν μὲ τὴν ὅποῶαν ἔψαλλον οἱ ἀεῶμνηστοὶ διδῶσκαλοι Μωραϊτῶδης καὶ Παπαδιαμῶντης, μὲ τὴν σιγανῆν καὶ ταπεινῆν φωνῆν των. Ἐφαῶνοντο ὄχι ὅτι ἔψαλλον, ἀλλ' ὅτι προσηῶχοντο καὶ συνωμῶλουν μὲ τὸν Θεῶν. Ὁ δὲ Παπαδιαμῶντης, ὅταν ἔψαλλε τὰ τῶπορῶα τῆς Δευτέρας Παρῶουσῶας: «Ὅταν μῶλλεις ἔρχεσθαι κῶρσιν δικῶαν ποιῆσαι, Κριτᾶ δικῶιῶτατε... Ὅταν τῶθῶνται θῶρνοι καὶ ἀνοῶγωνται βῶβλοι, καὶ Θεὸς εἰς κῶρσιν καθῶζηται... Ἐννοῶ τὴν ἡμῶραν ἐκεῶνην καὶ τὴν ὥραν, ὅταν μῶλλομεν πῶντες, γυμνοὶ καὶ ὡς κατῶκριτοὶ τῶ ἀδεκῶστῶ Κριτῆ παρῶστασθαι...» τὰ ἔψαλλε μὲ τοιαῶτην συναῶσθησιν καὶ φῶβον, ὡστε ἐφαῶνετο ὡσᾶν νὰ ἴστατο ἔμπροσθεν τοῦ φοβεροῦ Κριτηῶου. Ὅταν δὲ ἔψαλλε τὰ τοῦ Παραδεῶσου τῶπορῶα, ἐφαῶνετο ὡσᾶν νὰ ἐξῶστατο καὶ

ἤρπυζετο ὡς εἰς Παρθεισον. Ὡσαυτως, ὅταν ἔψαλλε τὰ Ἀναστοσιμα τροπορῖα καὶ κανῶνας, ἐφᾶνετο ὡς χαῶρων καὶ ἀλλῶμενος, καθὼς ὁ Θεοπῶτωρ Δαυῖδ «πρὸ τῆς σκιῶδος Κιβωτοῦ ἤλατο σκιῶτων» [3].

Ὡστοσο ἡ μαρτυρῶα τοῦ μακαριστοῦ π. Φιλοθῶου εἶναι ἀξιοπρῶσεκτη ὄχι μῶνο γιὰ τὸν κατανυκτικὸ ψῶλτη καὶ τὸν εὐλαβῆ τυπικῶρη Παπαδιαμῶντη, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ εὐρῶτερο ἦθος τοῦ Σκιαθῶτη, πὸν ἦταν ἀληθινὰ ὀρθῶδοξο. Τὸ ἐπιβεβαιῶνει ἡ συνῶχεια τοῦ κειμῶνου: «Ἐπειδῆ δὲ ἔψαλλον (ὁ Παπαδιαμῶντης καὶ ὁ Μωραῖτῶδης) μετὰ συνῶσεως καὶ εὐλαβεῶας, δὲν ἐπῶτρεπον εἰς ψῶλτας πὸν ἤρχοντο διὰ νὰ ψῶλωσι εἰς τὰς ἀγρῶπνῶας, ἐὰν καὶ ἐκεῖνοι δὲν ἔψαλλον συνετῶς καὶ μετεχειρῶζοντο ὄχι τὰς φυσικὰς των φῶνης, ἀλλὰ θυμελικῶς, προσπῶητὰς καὶ ἀτῶκτους φῶνης. Ὁ δὲ Παπαδιαμῶντης, ὅστις ἦτο καὶ εὐῶξαπτος, τοὺς ἐδῶκε. – Φῶγετε, τοὺς ἔλεγε, ἐδῶ εἶναι τῶπος προσευχῆς. Πηγᾶνετε νὰ τραγουδῶσετε εἰς τὰ θῶατρα. Πολλῶκις καὶ ἐμὲ ὅστις ἤμην βοηθῶς του καὶ μαθητῶς, ὅταν ἔκανα καμῶαν παραφῶνῶαν ἢ παρατονῶαν, μὲ ἐδῶκεν. – Φῶγε, μοὶ ἔλεγε, παῦσε, κλεῖσε τὸ σῶμα σου, ἀπρῶσεκτη. Ἐγῶ παρεμῶριζα, ἀλλὰ γρῶγορα τοῦ περῶνουσε ὁ θυμῶς καὶ πῶλιν μὲ ἐκῶλει. – Κῶστα, ἔλα νὰ ψῶλης. Ἐγῶ ἐπειδῆ εἶχον ζῆλον νὰ μῶθῶ, ἀμῶσως ἔτρεχον καὶ ἔψαλλον. Ἦτο δὲ τῶσο ταπεινῶς, ὥστε πολλῶκις μετὰ τὸ τῶλος τῆς ἀγρῶπνῶας ἔμπροσθεν πολλῶν μοὶ ἐζῶτει συγχῶρησιν. – Κῶστα, μοὶ ἔλεγεν (τοῦτο ἦτο τὸ κοσμικῶν μου ὄνομα), νὰ μὲ συγχῶρησης, διῶτι σὲ ἐλῶπησα. Καὶ ἐγῶ τῶ ἔλεγον: – Ἐγῶ πταῶ, διδῶσκαλε, διῶτι εἶμαι ἀπρῶσεκτος. Σὲ εὐχαριστῶ δῶ, διῶτι μὲ τὰς παρατηρῶσεις πὸν μοῦ κῶμνεις γῶνομαι προσεκτικῶτερος καὶ μὲ τὰς ἐπιπῶξεις μὲ διδῶσκεις τὴν ὑπομῶνην τῆς ὀπῶας ἔχω ἀνῶγκην. Ὁμολογῶ, ὅτι ἀπὸ τὴν τῶξιν ἐκεῶνην ἢ ὀπῶα παρετηρεῖτο εἰς τὸ ἐκκλησῶκι ἐκεῖνο τοῦ πρῶφῶτου Ἐλισσαῶου ἔλαβον μεγῶλην ὠφῶλειαν» [4].

Ἐξῶλλου καὶ ἕνα ἀκῶμη κῶμενο, πὸν γρῶφτηκε ἀμῶσως μετὰ τὸ θῶνατο τοῦ Παπαδιαμῶντη, προσμαρτυρεῖ ὄχι μῶνο τῖς ψῶλτικῆς του ἰκανῶτητες, ἀλλὰ καὶ τὴ βαθειὰ γῶνη τοῦ τυπικῶ πὸν τὸν διῶκρινε. Τὸ ἄρθρο εἶναι τοῦ Ἰ. Θ. Τσῶκλη καὶ φῶρει τὸν τῶτλο «Ὁ Πρακτικῶς ψῶλτης Ἀλῶξανδρος Παπαδιαμῶντης». Καὶ ἐδῶ, βῶβαια, ὁ Σκιαθῶτης φῶτογραφῖζεται μὲ φῶντο τῖς ἀγρῶπνῶες τοῦ Ἀγῶου Ἐλισσαῶου.

«Φᾶνεταὶ ὅτι ἡ πρῶικοδῶτειρα φῶσις ὡς ἐπρῶοκισεν αὐτὸν διὰ τῶν τῶσων ἄλλων πρῶτερημῶτων, ἄτινα ἀνῶδειξαν αὐτὸν μῶγαν, οὔτως ἐπρῶοκισε τὸν Παπαδιαμῶντην καὶ διὰ μουσικῶ ὠτῶς, ἰκανοῦ νὰ δῶχηται πρὸς ἀποτῶπῶσιν καὶ τὰς πῶλον δυσκῶλους μουσικὰς γρᾶμμᾶς διὰ νὰ παραμῶνωσιν εἰς αὐτὸν διὰ βῶου γῶνωσταῶ. Διὰ τοῦτο ἠκῶομεν ψῶλλοντα

τὸν Παπαδιαμῶντην, οὐχὶ διὰ τὴν «βγῶλη τὸν παπᾶ», κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον ἐπὶ ἀρχαίων καὶ ἀπεθρονισμένων ψαλτῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν «βγῶλη» ὀλοκλήρον ὀλονοκτικὸν ἀκολουθοῦσαν διαρκεῶς συνῶθως ὀκτῶ περῶπου ὠρῶν, ἀποτελουμένην ἀπὸ Μῶγαν Ἐσπερινῶν, πλοῦρη Ὁρθῶν καὶ μεγῶλην Λειτουργῶν, ἐν τοῖς ὀποῖοις ψῶλλονται διῶφορα καὶ ποικῶλα, μακροσκελῆ δὲ συνῶθως, μῶλη, τῶν ὀποῖων ἢ ἐκτολεσις παρουσιῶζει τεχνικᾶς δυσχερεῶς ἀνυπερβλῶτους καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἀκομῆ τῶν πλοῦν ἐμπεθῶν ψαλτῶν.

Πῶντα τὰ πρὸς διεξαγωγὴν μιᾶς τοιαῶτης ὀλονοκτικῆς ἀκολουθῶσας, τυπικᾶς δηλονοτικῶς διατῶξεις καὶ ἐκκλησιαστικᾶς μῶλη, ἦσαν γνωστοτάτα εἰς τὸν Παπαδιαμῶντην. Τὸ τυπικὸν λεγόμενον τοῦ Ἁγῶου Σῶββα, τὸ διαλαμῶνον σὺν τοῖς ἄλλοις λεπτομερῶς καὶ τὰς τυπικᾶς διατῶξεις τῶν ὀλονοκτικῶν τοῶτων ἀκολουθῶν, ἐγνῶριζεν ἐκ μῶμης ὁ Παπαδιαμῶντης ἐν ὀλαις αὐτοῦ ταῖς λεπτομερεῶσι. Τὰ ἰδιορῶθμα καὶ ποικῶλα τῶν Πολυελῶν, τῶν ἐπιλεγῶμων «Ἐκλογῶν», μῶλη, ὡς καὶ τὰ ἐξ ἴσου ἰδιορῶθμα καὶ ὀλως ἄγνωστα τῶ μουςικῶ κῶσμῶ τῶν πῶλων «Προσῶμοια», τοῦ Ἁγιορειτικῶ τῶπου, ταῦτα πῶντα ἦσαν τῶσον θαυμασῶως πιστῶς ἀποτετυπῶμενα εἰς τὸ οὔς τοῦ Παπαδιαμῶντη, ὥστε πᾶς ὁ ἀκοῶν αὐτὸν ψῶλλοντα ταῦτα τὴν σχηματῶζη ἀκῶραν πεποῶθισιν, ὅτι ὁ ἀνῶρ οὔτος εἶχε κῶμει μακρᾶς σπουδᾶς μουςικῆς ἐν Ἁγῶφ Ὁρει, ἐν ῶ ταῶτης οὐδ' ἀκῶρ κᾶν δακτῶλω ἦψατο» [5].

Βῶβαια, ἐδῶ πῶπει τὴν σημειῶθῆε ὅτι ὑπῶρχουν τῶρα πᾶς σοβαρῆς ἐπιφυλῶξεις γιὰ τὴν φῶρη «ἐν ῶ ταῶτης οὐδ' ἀκῶρ κᾶν δακτῶλω ἦψατο» ἢ καὶ ὅτι ὁ Παπαδιαμῶντης «δὲν ἐγνῶριζε οὐδὲ γῶρ μουςικῆς» [6], ἀφοῦ ἢ ἀποψη πῶν θῶλει τὸν Παπαδιαμῶντη τὴν ἀγνοεῖ τὴν βυζαντινῆ μουςικῆ ἔχει ἀνασκευασθῆε ἀπὸ ἀρκοῶντως πειστικῆς μελῶτες, πῶν εἶδαν τὰ τελευταῖα χῶνια τὸ φῶς τῆς δημοσιῶτητας [7]. Ὡστῶσο, τὸ ἄλλο σῶλος τῆς μαρτυρῶσας τοῦ Τσῶκλη γιὰ τὸν φιλακῶλουθο καὶ καλὸ τυπικῶρη Παπαδιαμῶντη παραμῶνει ἀτρῶνταχτο. Μῶλιστα ἢ συνῶχεια τοῦ ἄρθῶρου βουκινῶζει ὀχι μῶνο τὴν ψαλτικῆ τοῦ ἀπῶδοση καὶ ἰκανῶτητα ἀλλὰ καὶ τὴν ὀλοθυμῆ συμμετοχῆ τοῦ σῶτα ψαλλῶμενα καὶ δῶμενα τῆς θεῶσας λατρῶσας: «Ἐκεῖνο ὀμως ὀπερ πῶρῶ κῶλει ἔτι μᾶλλον τὸν θαυμασῶν καὶ τὴν ἐκπληξῶν, ἦτο ἢ πιστοῶτη ἐκ μῶμης ἐκτολεσις ὑπὸ τοῦ Παπαδιαμῶντη ἀπῶντων γενικῶς τῶν «Εἰρῶμῶν» τῶν Κανῶνων, τῶν πολυπληθῶν τοῶτων καὶ πολυποικῶλων εἰς τῶνον καὶ μῶλος τῶπων τῆς βυζαντινῆς μουςικῆς, τοῦς ὀποῶους ἀπεριορῶστου μῶνον μουςικῆς μῶμης καὶ πολυετοῦς πεῶρας ψῶλης δῶναται τὴν ἐκτελῶση ἐκ σῶθους, καὶ πῶλιν ἴσως οὐχὶ τῶσον πιστῶς μὲ τὴν ἐκπαλαι καθιερωμῶνην μουςικῆν γραμμῆν τῶν Εἰρῶμῶν τοῶτων. Ἐν

τῆ ἐκτελοῦσει δὲ τῶν μελῶν τοῦτων, ὁ Παπαδιαμῶντης ἦτο ἀμῶμῆτος. Κατ' αὐτὴν μετεχειροῦζοτο ἰδιοζοντά τινα τρεῖς ἐκφρασεως καὶ χρωματισμοῦ τῆς φωνῆς, προδίδοντα μῶαν ἐγνωσμένην προσπῶθειαν ἐξωτερικεσεως καὶ διερμηνεῶας τῶν διαφῶρων συναισθημῶτων τῆς χαρᾶς ἢ τῆς θλῶψεως, ἢ καὶ ἄλλου τινῶς, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἐγεννῶντο καθ' ἣν στιγμῆν οὗτος συνῶντα ἐν τῷ ψῶλλειν φρῶσεις, περιεχοῦσας ἐννοῶας παραγωγικὰς τῶν τοιοῦτων συναισθημῶτων» [8].

Εἶναι ἐξῶχος χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ ἰχνογραφῆση τοῦ Τσοκλη βρῶσκεται σὲ ἀπῶλυτη συμφῶνωα καὶ συστοιχῶα μὲ τῖς ἀποτυπῶσεις τοῦ Βῶκου, τοῦ Ψῶχου καὶ τοῦ π. Φιλοθῶου Ζερβῶκου. Παρῶτι τὰ κεῶμενα αὐτὰ γρῶφτηκαν σὲ διαφορετικῆς χρονικῆς στιγμῆς καὶ ἀπῶ ἀνθρῶπους μὲ διαφορετικῆς ἐσωτερικῆς καταβολῶς, βῖῶματα καὶ παρορμῶσεις, ὥστῶσο πιστοποιοῦν πειστικῶτατα τὴν ἴδια ἀλῶθεια, ἀφῶυ καὶ οἱ τῶσσερεις γνῶρισαν προσωπικὰ τὸν κυρ Ἀλῶξανδρο καὶ ὑπῆρξαν αὐτῶπτες καὶ αὐτῶκοοι μῶρτυρες τῶν ψαλτικῶν τοῦ ἱκανοῦτων. Αὐτῶ κῶνει ἰδιαῶτερα ζῶντανῆς τῖς μαρτυρῶες τῶς καὶ βεβαιῶνει τοῦ λῶγου τῶ ἀσφαλῶς.

Τῶλος, ὅταν κῶποιοι νοσταλγοὶ τῆς Αναγεννῶσεως καὶ τοῦ ἀρχαῶου ἑλληνικῶυ πνεῶματος ἀντιμετῶπιζαν μὲ ἐμφανῆ ἀνυποληψῶα τὴ βυζαντινῆ μουσικῆ ὡς μὴ ἑλληνικῶ, ὁ Παπαδιαμῶντης μετὰ λῶγου γνῶσεως ἀντιτεῶνει ὅτι γῖα νὰ αισθανθεῖ καὶ νὰ ἐκτιμῶσει κανεῖς ἕνα πρῶγμα τῶσο ἀβρῶ, ὅσο εἶναι ἡ βυζαντινῆ μουσικῶ, πρῶπει νὰ ἔχει ἡ ἀπλῶτητα ἢ λεπτῶτητα. Καὶ ἡ ἑλληνικῆ ψευτοαριστοκρατῶα ἔχασε πρῶ πολλοῦ τὴν ἀπλῶτητα, ἐνῶ ποτῆ δὲν κατῶρθωσε νὰ φτῶσει σὲ κῶποιο βαθμῶ λεπτῶτητας. Καὶ συμπληρῶνει ὁ ἀνεπανῶληπτος Παπαδιαμῶντης: «Ἄλλως ἡ βυζαντινῆ μουσικῆ εἶναι τῶσον ἑλληνικῆν ὅσον πρῶπει νὰ εἶναι. Οὔτε ἡμεῖς τὴν θῶλομεν, οὔτε τὴν φανταζῶμεθα, ὡς αὐτὴν τὴν μουσικῆν τῶν ἀρχαῶων Ἑλλῶνων. Ἄλλ' εἶναι ἡ μῶνη γνησῶα καὶ ἡ μῶνη ὑπῶρχουσα. Καὶ δι' ἡμᾶς, ἐὰν δὲν εἶναι ἡ μουσικῆ τῶν Ἑλλῶνων, εἶναι ἡ μουσικῆ τῶν Ἀγγῶλων».

* Τῶ κείμενο ἔχει ὡς βᾶση τῶ βιβλῖο τοῦ Ἀνέστη Κεσελόπουλου, Ἀπῶ τόν Παπαδιαμῶντη στόν Πεντζῖκη, ἐκδ. Τῶ Παλίμψηστον, Θεσσαλονῖκη 2003.

1. Πρωτοδημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα Ἀκρόπολις 28.3.1894, ἀνατυπῶθηκε στὴ Νέα Ἑστῖα, Χριστοῦγεννα 1934 καὶ συμπεριλαμβάνεται στόν τόμο Ἀλέξανδρος Παπαδιαμῶντης. Εἶκοσι κείμενα γῖα τὴ ζωῆ καὶ τῶ ἔργο του, προλ.- ἐπιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἀθῆνα 1979, σ. 18-19.

2. Πρωτοδημοσιεύθηκε στην εφημερίδα Φόρμιγξ 15-31 Μαρτίου 1908 και αναδημοσιεύθηκε τὸ 1979 στὸν ανωτέρω μνημ. τόμο, σ. 53-54.

3. «Αναμνήσεις μου ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ Μωραϊτίδην», περ. Κιβωτός, τ. Β', Φεβρουάριος 1953, σ. 45-46.

4. Ὅ.π.

5. Πρωτοδημοσιεύθηκε στὴν ἐφημ. Φόρμιγξ 15-31 Δεκεμβρίου 1910. Στὴν ἀρχὴ τοῦ ἀρθροῦ φαίνεται ὅτι νεκρολογεῖται ὁ Παπαδιαμάντης, ἐνῶ ἡ ἡμερομηνία τῆς ἐφημερίδας εἶναι προγενέστερη τοῦ θανάτου του. Προφανῶς τὸ φύλλο τῆς ἐφημερίδας τυπώθηκε μὲ καθυστέρηση καὶ ἔτσι συμπεριέλαβε καὶ τὸ ἀρθρο τοῦ Τσώκλη. Αναδημοσιεύεται τὸ 1979 στὸν μνημ. τόμο Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Εἴκοσι κείμενα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, σ. 60-61.

6. Ὅ.π., σ. 60.

7. Ἡ ἀποψη ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης πιθανότατα γνώρισε βυζαντινὴ μουσικὴ ἀναπτέχθηκε ἀπὸ τὸν Ἄγγελο Μαντὰ μὲ ἀνακοίνωσή του στὸ συνέδριο «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ἡ ἐποχὴ του», ποὺ διοργανώθηκε ἀπὸ τὸ ΥΠ.Π.Ο. στὴ Σκιῶ 4 καὶ 5 Μαΐου τοῦ 1989 στὸ πλαίσιο τῶν ἐκδηλώσεων Πολιτιστικὸ Αἰγαῖο Γ'. Δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ Νέα Ἑστία, τεῦχος 1604, 1 Μαΐου 1994, σ. 589-597.

8. Ἰ. Θ. Τσώκλη, μν. ἔρ., σ. 61-62.